

„Kde sa začínajú univerzálne ľudské práva? Na malých miestach, blízko domova – takých blízkyh a takých malých, že ich nemožno vidieť na žiadnej mape sveta. A práve to je svet človeka; štvrť, v ktorej býva, škola, ktorú navštevuje, továreň, farma alebo kancelária, kde pracuje. To sú miesta, kde sa pre každého muža, ženu a dieťa žiada spravodlivosť, rovnosť príležitostí, rovnaká dôstojnosť bez diskriminácie. Ak nie je zmysel týchto práv napĺňaný pre každého už na týchto miestach, nemajú zmysel nikde. Bez spoločnej snahy o dodržiavanie týchto práv v blízkosti našich domovov sa budeme darmo snažiť o pokrok v širšom svete.“¹

Úvod

Táto kapitola sa zaoberá tematikou ľudských práv, vysvetľuje, čo vlastné sú ľudské práva, prečo na nich záleží, ako vznikli, akým spôsobom je možné ich vymôcť a zároveň sa snaží zodpovedať otázku, či môžu platiť univerzálne.

1. Čo sú ľudské práva a prečo na nich záleží

Autorkou úvodného citátu je Eleanor Roosevelt. Predniesla ho vo svojej slávnej reči z roku 1958 *In Our Hands* (V našich rukách) pri príležitosti 10. výročia prijatia Všeobecnej deklarácie ľudských práv. Eleanor Roosevelt, ktorá bola jednou z autoriek tohto vôbec prvého „zoznamu“ ľudských práv – Všeobecnej deklarácia ľudských práv (1948) –, vo svojom prejave zdôraznila to, čo zvykne v diskusiách o „právach, dohovoroch alebo komisiách“ zaniknúť.

A to fakt, že ľudské práva sa „neodohrávajú“ na konferenciách a stretnutiach diplomatov. Ľudské práva sú doslova práva, ktoré máme, pretože sme ľudia. **Ľudské práva sú preto o podmienkach života každého človeka. Odohrávajú sa v našich domovoch, práci, škole, na úradoch alebo aj na hraniciach.** Sú napríklad o pracovných podmienkach, o dĺžke súdneho sporu, o tom či môže niekto pred vaším domom postaviť skládku, ale aj tom, že štát má povinnosť zasiahnuť aj za hranicami nášho domova, ak nás napríklad týra náš partner.

Základné hodnoty a princípy ľudských práv

Ľudské práva sú založené na dvoch kľúčových hodnotách, ktorými sú ľudská dôstojnosť a rovnosť. Prvý pojem je vyjadrením skutočnosti, že ľudia majú vrodenu hodnotu a majú právo, aby s nimi bolo eticky zaobchádzané. Druhý pojem - rovnosť - hovorí o tom, že ľudské práva sú univerzálne, čo znamená to, že ľudia sú si rovní v ich právach, a to bez ohľadu na pohlavie, národnosť, etnický pôvod, vierovyznanie či akékoľvek iné postavenie

¹ Citát je dostupný na webovej stránke OSN
<http://www.un.org/en/globalissues/briefingpapers/humanrights/quotes.shtml>

(viac o rovnosti v podkapitole 5).

Okrem týchto hodnôt, na ktorých ľudské práva ako také stoja, poznáme aj určité základné princípy, ktoré sú všetky krajiny povinné dodržiavať. Ide o nasledovné:

Princíp číslo 1: Univerzálnosť a nescudziteľnosť

Ľudské práva sú *univerzálne a nescudziteľné*. Všetci ľudia na celom svete majú ľudské práva bez akýchkoľvek obmedzení. Táto zásada je zakotvená v článku 1 Všeobecnej deklarácie ľudských práv, ktorý hovorí, že *"všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti i právach"*.

Princíp číslo 2: Nedeliteľnosť

Ľudské práva sú *nedeliteľné*. Či už sa týkajú občianskych, kultúrnych, hospodárskych, politických a sociálnych otázok, ľudské práva sú vrodené každej ľudskej bytosti. Všetky ľudské práva majú pritom rovnakú váhu a nie je možné ich umiestniť v hierarchickom poradí. Odmietnutie jedného práva vždy bráni požívaniu iných práv. To znamená, že napríklad právo každého jednotlivca na primeranú životnú úroveň nemôže ísť na úkor iných práv, ako je právo na zdravie alebo právo na vzdelanie.

Princíp číslo 3: Vzájomná závislosť a previazanosť

Ľudské práva sú na sebe vzájomne závislé a previazané. Každý z nás prispieva k rozvoju svojej ľudskej dôstojnosti prostredníctvom uspokojovania svojich psychický, sociálnych či materiálnych potrieb. Naplnenie jedného práva pritom často závisí (či už úplne alebo čiastočne) od naplnenia ostatných práv. Napríklad naplnenie práva na zdravie môže za určitých okolností závisieť od plnenia práva na rozvoj, vzdelávanie či informácie.

(prevzaté a upravené z webovej stránky UNFPA)

2. Ľudské práva ako základ politik a obmedzenia moci štátu

Ľudské práva by mali byť základným princípom pre nastavovanie zákonov, predpisov, verejných politik, vrátane rozpočtovej a finančnej politiky. Napríklad právo na zdravie by malo byť premietnuté do množstva zákonov, vyhlášok a postupov, ktoré upravujú poskytovanie zdravotnej starostlivosti, prístup k pitnej vode, ale aj ochranu zraniteľných skupín, akými sú deti, ženy či menšiny. Realizácia ľudských práv preto vyžaduje finančné zdroje alokované nielen na činnosť súdov, ktoré práva chránia, ale napríklad aj na fungovanie škôl tak, aby malo každé dieťa reálny prístup k bezplatnému povinnému vzdelaniu, či na krízové zariadenia pre ženy, ktoré týrajú ich partneri, alebo na dostupnú zdravotnú starostlivosť.

Jednou z dôležitých črt ľudských práv je to, že **obmedzujú moc štátu**. Limitujú napríklad svojvoľu štátnej bezpečnosti pri „špehovaní“ svojich občanov pri nahrávaní ich telefonických rozhovorov. Práva spojené so spravodlivým procesom vyžadujú, aby každé takéto nahrávanie bolo riadne zdôvodnené a odsúhlasené nestranným a nezávislým súdom. Obmedzujú aj to, ako dlho možno predbežne zadržať osobu, v akej lehote musí byť vznesené obvinenie alebo aj to, akým spôsobom má prebiehať pátracia akcia kdekoľvek,

vrátane rómskej osady. Určuje napríklad aj to, akým spôsobom môže štát obmedziť vlastnícke právo jednotlivca vyvlastnením, aj v prípade ak ide o verejný záujem. To je jedným z dôvodov, prečo ľudské práva odmietajú vodcovia v nedemokratických režimoch.

Pre mnohých politikov sú ľudské práva pokušením. A aj keď sa to možno nezdá ako nebezpečné, opak môže byť pravdou. Ak raz politici začnú s okresávaním ľudských práv tých najslabších, tých ľudí, ktorých osudy sa nás domnelo netýkajú, ani sa nenazdáme a môžu sa snažiť okresať napríklad slobodu prejavu, na ktorej stojí profesia novinárov. Práve aj preto je porozumenie ľudskoprávnej perspektívy ľudských príbehov dôležitou súčasťou práce novinára. Ak totiž novinári ľudské práva nevnímajú v širších súvislostiach, môže sa stať, že nielenže vo svojich výstupoch vynechajú pohľad všetkých dotknutých a zvlášť tých zraniteľnejších, ale napokon na to môžu pri okresávaní ľudských práv doplatiť aj oni sami.

A ako vyzerá takýto postup politikov v praxi? Ukážeme si na jednoduchom cvičení, pri ktorom môžete použiť kritickú analýzu diskurzu z úvodných kapitol. Prejdite si články, ktoré nájdete v nižšie uvedených odkazoch a skúste si zodpovedať otázky kritickej analýzy diskurzu s dôrazom na ľudské práva. Odpovedzte si tak na otázku - prečo Robert Fico systematicky používa nálepku „ľudskoprávni svätuškári“ pre zástancov ľudských práv na Slovensku? Ako rámuje diskusiu, ktorej sú súčasťou? Akú rolu pritom hrá bezpečnostný diskurz, o ktorom ste sa mohli čosi dozvedieť v kapitole č. 2 a v kapitole o migrácii?

1. TASR, Kiska vrátil protiteroristický balíček. Radia mu ľudskoprávni svätuškári, kritizuje Fico, v HNonline, 18.12.2015
<http://dennik.hnonline.sk/slovensko/519966-kiska-vratil-protiteroristicky-balicek-radia-mu-ludskopravn>
2. Miroslav Kern, Fico navrhuje extrémne opatrenia. Rómske deti by dal do internátov, SME online, 19.2. 2013,
<http://domov.sme.sk/c/6708417/fico-navrhuje-extremne-opatrenia-romske-deti-by-dal-do-internatov.html>
3. Fico pobúril výrokom o monitorovaní moslimov ich komunitu, NOVINY.SK,
<http://www.noviny.sk/c/slovensko/fico-poburil-vyrokom-o-monitorovani-moslimov-ich-komunitu>

Aj v demokratických režimoch sa zvyčajne netešia prílišnej obľube u politikov s totalitnými a autoritárskymi sklonmi. V ostatnej dobe sme mohli vo viacerých demokratických štátoch sledovať úsilie o obmedzovanie základných práv najmä pod zámienkou boja proti terorizmu alebo ochrany pred menšinami. Znížený štandard ochrany ľudských práv priamo úmerne zvyšuje právomoci štátu a jeho bezpečnostných zložiek obmedziť vlastníctvo, rodinný život a slobodu každého človeka.

3. Univerzálne ľudské práva a výzva kultúrnych relativistov

Univerzálne ľudské práva sú pomerne nové. Datujú sa od konca druhej svetovej vojny prijatím spomínanej Všeobecnej deklarácie ľudských práv. Myšlienkové korene majú oveľa staršie a presahujú do konceptu prirodzených práv prítomných najmä v kresťanstve. **Narozdiel od kresťanstva si však rešpekt a rovné či dôstojné zaobchádzanie „nemusíte“ zaslúžiť tým, že žijete podľa určitých náboženských pravidiel. S ľudskými právami sa narodíte. Bez podmienok. Ľudské práva sú rovné pre každého a máte ich,**

keďže ste ľudská bytosť. Nezáleží pritom, ako sa správate, nikto vám nemôže uprieť to, že ste človek a máte právo na dôstojné zaobchádzanie. To znamená, že aj s najväčšími barbarmi, zlodejmi alebo násilníkmi, je zaobchádzané tak, že sú rešpektované ich ľudské práva napríklad na to, že nemôžu byť podrobení krutému a neľudskému zaobchádzaniu.²

Presadzovanie ľudských práv v rôznych krajinách a kultúrach však naráža na otázku ich univerzálnej platnosti, ktorá sa tak stáva jednou z ústredných otázok súvisiacich s ľudskými právami. Majú a vôbec môžu byť univerzálne platné pre všetky spoločnosti a kultúry? Môže a malo by platiť napríklad právo na rovné zaobchádzanie s mužmi a ženami v každej spoločnosti aj kultúre? Je vôbec možné presadiť rovnosť mužov a žien v krajinách, v ktorých sú zdrojom práva náboženské kódexy?

Zástancomia **univerzálnej koncepcie ľudských práv** (tzv. univerzalisti) tvrdia, že ľudské práva vrátane rodovej rovnosti, práva na spravodlivý proces alebo slobody prejavu, musia byť rovnaké bez ohľadu na kultúrny kontext. Samozrejme, univerzalisti takisto akceptujú určitý stupeň vplyvu tradície na výklad samotných práv. Napríklad akceptujú, ak v prípade angloamerických krajín rozhoduje o práve na spravodlivý proces porota a v prípade európskeho kontinentálneho systému sudcovský senát.³ Nie všetci sa však s takýmto univerzalistickým poňatím práv stotožňujú.

Sú to najmä kultúrni antropológovia, ktorí s takýmto videním práv nesúhlasia. Zástancomia **kultúrneho relativizmu** argumentujú, že práva a pravidlá správania sa spoločnosti vychádzajú z kultúry určitého spoločenstva, akokoľvek heterogénne je ponímané. Pojem kultúra pritom zahŕňa nielen zvyky a tradície, ale aj politické a náboženské ideológie a inštitucionálne štruktúry. Hodnotenie dobrého a zlého sa vo svete odlišuje. Zástancomia tzv. tvrdšej pozície kultúrneho relativizmu prisudzujú kultúrnej rôznorodosti významné dôsledky. Podľa ich výkladu myšlienka transcendentných a medzinárodne uznávaných práv nemôže existovať a žiadna kultúra si nemôže uzurpovať právo na to, aby sa snažila presadiť svoje videnie morálky na iné kultúry a prostredie.

Preto množstvo kultúrnych relativistov nazýva univerzálnu deklaráciu ľudských práv aroganciou a kultúrnym imperializmom. Západná kultúra podľa nich nie je hodnotovo neutrálna, ale odráža politickú ideológiu liberalizmu a racionalizmu, ako aj hodnoty kresťanstva – no snaží sa vidieť svoje presvedčenie ako univerzálne a univerzalizovať ho pre všetkých. Kultúrni relativisti vidia v presadzovaní univerzálnych ľudských práv viac alebo menej úmyselnú snahu o homogenizáciu kultúr.⁴

Tenziu možno ilustrovať na diskusii o politikách či praktikách v rôznych kontextoch, nielen u tzv. „tradičných kultúr“ krajín globálneho Juhu. Príkladom je diskusia o sexuálnej výchove, ktorá prebehla na Slovensku v kontexte referenda o rodine v roku 2015. Odporcovia sexuálnej výchovy z Aliancie za rodinu, ktorá referendum iniciovala, apelovali na záujmy tzv. tradičnej rodiny v zmysle nimi chápanej kresťanskej morálky. Informácie o sexualite, antikoncepcii či plánovanom rodičovstve, ktorá je súčasťou sexuálnej výchovy, považovali za vážny zásah do súkromia rodiny.⁵

² Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice* (New York: Cornell University Press, 2003) s. 10.

³ Henry J. Steiner, Philip Alston, Ryan Goodman, *International Human Rights in Context* (Oxford: Oxford University Press, tretie vydanie, 2007) s.517

⁴ Henry J. Steiner, Philip Alston, Ryan Goodman, *International Human Rights in Context* (Oxford: Oxford University Press, tretie vydanie, 2007) s.517-518

⁵ Pozri viac informácií na webovej stránke Aliancie za rodinu:

<http://www.alianciazarodinu.sk/preco/sexualna-vychova/>

Zástancovia sexuálnej výchovy naopak argumentovali, že takéto informovanie je súčasťou moderných reprodukčných a sexuálnych práv. Ich cieľom je podporiť autonómiu jednotlivca, chrániť pred sexuálnymi násilím, ktorému sú disproportčne vystavované predovšetkým dievčatá a ženy, a celkovo podporiť informované rozhodnutia prispievajúce k vedeniu plnohodnotného a zmysluplného života.⁶

Aliancia za rodinu argumentovala tým, že takéto „západné normy“ ohrozujú tradície rodín na Slovensku. Normy medzinárodného práva v tejto oblasti považovala za cudzie. Z diskusie o referende a zo samotných jeho výsledkov možno pozorovať, že existencia tzv. tradičnej kultúry, ktorá by mala byť základom tradičnej rodiny a formuje výchovu detí, je fikcia. Kultúra na Slovensku je presne tak, ako v každej inej krajine, heterogénna, podlieha zmene a rôznym interpretáciám toho, čo je považované za tradíciu.

Dôležitým aspektom a spoločným znakom diskusie univerzalistov a kultúrnych relativistov naprieč planétou je to, že predmetom diskutovanej regulácie sú najčastejšie praktiky, ktoré sa dotýkajú žien, najmä ich reprodukčných práv. Neprekvapuje to, keďže väčšina náboženstiev a spoločností sa vždy snažila regulovať reprodukčné a sexuálne správanie žien, ktoré malo dopad na schopnosť reprodukcie či už kmeňa, komunity alebo národa.⁷ Príkladom sú ženské obriezky (alebo presnejšie v anglickom jazyku vyjadrené ako *female genital cutting* alebo *female genital mutilation*), pokrývanie hlavy a tela v Belgicku, prijatie náboženských kódexov, ako je šarija v rozhodovaní súdov v Kanade, uznávanie polygamických manželstiev vo Francúzsku, akceptovanie zvykových práv pôvodného obyvateľstva v Severnej Amerike, ale aj zákaz sexuálnej výchovy na Slovensku. Prijímanie riešení v „prospech“ kultúrnych relativistov by tak znamenalo zníženie ochrany práv žien a dievčat.

Vo všetkých týchto prípadoch však platí, že je dôležité rozlišovať detaily každého prípadu a snažiť sa mu porozumieť v širších súvislostiach. A to platí zvlášť pri mediálnej praxi. Napríklad je zjavné, že niektoré praktiky sú z hľadiska ľudských práv neobhájiteľné - ako napríklad „zabíjanie zo cti“ (angl. *honor killing*) v prípade ak sa žena dopustí nevery. Diametrálne odlišný príklad je však napríklad zahaľovanie sa žien šatkami. Tu je potrebné odlišovať napríklad aj o to, či ide o ženu alebo dievča, či jej rozhodnutie bolo slobodné alebo nie.⁸

Súčasne si treba uvedomiť, že mediálne pokrytie bolo pri niektorých praktikách ponižujúcich ženy najmä v západných krajinách mnohokrát zneužitá na konštruovanie predstavy menších, ako toho druhého, primitívneho (viď kapitola 2, časť o „my“ a „oni“). Príkladom môže byť zákaz buriek v Belgicku, ktorý z niekoľkých desiatok žien vyrobil „obete“ ich primitívnej kultúry.⁹

Napokon však platí, že ľudské práva sú univerzálne v tom, že priznávajú rovné práva pre všetkých, samozrejme vrátane žien. Kritika ľudských práv kultúrnymi relativistami tak vlastne výrazne prispieva k hľadaniu modelov a riešení, ktoré možno realizovať v rôznych krajinách, pričom sa však namiesto hlasitého odsudzovania "Západu" zdôrazňuje potreba postupnej

⁶ Pozri k téme bližšie napríklad Lenka Rovňanová ed., *Sexuálna výchova v kontexte ľudských práv* (2012), dostupné na https://rodicovstvopeer.files.wordpress.com/2013/04/manual_28_3_lenka.pdf

⁷ Pozri napríklad v Ayelet Shachar, *Multicultural Jurisdictions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000) s. 49-51.

⁸ Pozri napríklad príklad Leyla Sahin proti Turecku, EŠP,(22774/98)

⁹ Pozri k zákazu buriek

kultúrnej zmeny a sporných tradícií samotných dotknutých žien v týchto krajinách.¹⁰

4. Rovnosť a diskriminácia

Rovnosť v právach je jedným z ústredných princípov v ľudských právach. Rovnosť je však pomerne komplexný pojem, ktorá neznamena vždy identické zaobchádzanie s každým. Niekedy férovosť vyžaduje, že sa berie do úvahy kontext jednotlivca a znevýhodnenie vyplývajúce z rodu, etnicity, veku alebo zdravotného znevýhodnenia daného jednotlivca.

Existujú preto dva základné prístupy k rovnosti a aj k diskriminácií:

Rovnosť vo formálnom zmysle

Podľa formálneho prístupu k rovnosti si spravodlivosť vyžaduje identické zaobchádzanie so všetkými osobami bez ohľadu na pohlavie, rod, rasu, etnicitu či náboženské vierovyznanie. Ženy aj muži dostanú rovnakú mzdu za rovnakú prácu. Formálna rovnosť vyžaduje zrušenie zjavných prípadov diskriminácie ako je napríklad rozdielna odmena za rovnakú prácu.

“**Priama diskriminácia** je konanie alebo opomenutie, pri ktorom sa s osobou zaobchádza menej priaznivo, ako sa zaobchádza, zaobchádzalo alebo by sa mohlo zaobchádzať s inou osobou v porovnateľnej situácii.”¹¹

Príklad: zaradenie rómskeho dieťaťa do oddelenej triedy spolu s ďalšími rómskymi deťmi, odlišná mzda za rovnakú prácu, odmietnutie rómskeho uchádzača o zamestnanie z dôvodu jeho etnicity

Rovnosť v materiálnom zmysle

Model formálnej rovnosti bol kritizovaný ako nedostačujúci na odstránenie faktických nerovností spôsobených napríklad historickým znevýhodnením, či štruktúrnou diskrimináciou. Príkladom štruktúrnej diskriminácie je organizácia trhu práce na základe predstavy tzv. efektívneho pracovníka, čo sa týka napríklad počtu odpracovaných rokov, ktoré sú základom na odmeňovanie či výpočet dôchodku. Žena z dôvodu svojej úlohy v ľudskej reprodukcii nezapadá do takejto predstavy, a pokiaľ sa nevzdá materstva, nemôže sa ním fakticky stať.¹² Obdobne môžu pociťovať Rómovia a najmä rómske ženy z marginalizovaného prostredia znevýhodnenie vyplývajúce z predchádzajúcej a zo súčasnej diskriminácie pri prístupe k vzdelávaniu. Ich šance na získanie rovnakej kvalifikácie v porovnaní s majoritou sú výrazne nižšie. Možno už ako deti boli zaradené do špeciálneho vzdelávacieho prúdu, alebo absolvovali vzdelanie v segregovanej triede s nižšou úrovňou vzdelávania.

¹⁰ Pozri napríklad v Ayelet Shachar, *Multicultural Jurisdictions* (Cambridge:Cambridge University Press, 2000).

¹¹ para 2a ods.2. Zákona č. 365/2004 Z.z. o rovnakom zaobchádzaní (antidiskriminačný zákon).

¹² Pozri bližšie k tomuto bodu napríklad Jarmila Lajčáková, *Dočasné vyrovnávacie opatrenia podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (Bratislava: Možnosť voľby, 2012), dostupné na:

<http://moznostvolby.files.wordpress.com/2012/09/doc48dasnc3a9-osobitnc3a9-opatrenia-podc4bea-medzinc3a1rodnc3a9ho-dohovoru-na-odstrc3a1nenie-vc5a1etkc3bdch-foriem-diskriminc3a1cie-c5beien-a-moc5benosti-ich-prijc3admania-na.pdf>

V prípade materiálnej rovnosti tak možno zohľadniť znevýhodnenie na základe rodu či etnicity pri ženských alebo menšinových uchádzačoch a uchádzačkách o prácu tým, že budú napríklad, že zvyhodnení v prípade ak dosahujú rovnakú kvalifikáciu, prípadne dostanú možnosť rekvalifikácie.

Nepriama diskriminácia je navonok neutrálny predpis, rozhodnutie, pokyn alebo prax, ktoré znevýhodňujú alebo by mohli znevýhodňovať osobu v porovnaní s inou osobou. Nepriama diskriminácia nie je ak takýto predpis, rozhodnutie, pokyn alebo prax sú objektívne odôvodnené sledovaním oprávneného záujmu a sú primerané a nevyhnutné na dosiahnutie takého záujmu.¹³

Príklady:

- *Diagnostické testy na určovanie mentálneho postihu, ktoré sú síce navonok neutrálne, ale dôsledkom ich aplikácie je disproporčne vysoký podiel rómskych detí v špeciálnom školstve. Testy napríklad nezohľadňujú sociálne znevýhodnenie časti rómskych detí prípadne odlišný materinský jazyk od majority.*
- *Požiadavka odpracovaných rokov na výpočet dôchodku, ktorá nezohľadňuje úlohu žien v ľudskej reprodukcii.*

5. Ľudské práva ako súčasť medzinárodného práva

Ľudské práva sú chránené nielen zákonmi a ústavami štátov, ale aj medzinárodným právom a to najmä medzinárodnými dohovormi. **Medzinárodné ľudské práva sú pre štáty základom pre nastavenie mnohých domácich zákonov a politík.** Samozrejme, obsah medzinárodných dohovorov je ovplyvňovaný aj zákonmi a legislatívou niektorých štátov, ktoré danú oblasť regulujú progresívnejšie – teda aj nad rámec toho, čo medzinárodné dohovory požadujú – donedávna napríklad najmä v oblasti práv ľudí so zdravotným znevýhodnením. Proces preberania medzinárodných záväzkov nie je vždy jednoduchý a často je voči nemu rezistencia najmä preto, že vyžaduje spoločenské a kultúrne zmeny (pozri tiež nižšie k téme *univerzalizmus a kultúrny relativizmus*).

Ľudské práva zmenili aj samotné medzinárodné právo. To bolo kedysi doslova právom medzi národmi – štátmi. V centre záujmu nebol jednotlivec, ale pravidlá vzťahov medzi štátmi a to najmä pravidlá vedenia vojny. Medzi jednotlivcov, ktorých medzinárodné právo chránilo, patrili len niektorí, a to najmä diplomati, poslovia alebo misionári, ktorí reprezentovali iné štáty.

Medzinárodné ľudské práva však chránia každého človeka. Zaviazaním sa k medzinárodným dohovorom o ochrane ľudských práv sa štáty vzdávajú časti svojej suverenity a odovzdávajú ju medzinárodnému spoločenstvu. Zaväzujú sa, že so svojimi obyvateľmi budú zaobchádzať v zmysle svojich medzinárodných záväzkov. Medzinárodné právo chráni, v obmedzenej miere, aj ľudí, ktorí žijú v štátoch, ktoré sa k medzinárodným záväzkom neprihlásili. Napríklad prostredníctvom humanitárnej intervencie, ktorou sa mienia rôzne zákroky od nevojenských po vojenských, ktorých cieľom je zabrániť masovému

¹³ para 2a ods. 3, *Antidiskriminačného zákona*

porušovaniu ľudských práv za hranicami určitého suverénneho štátu¹⁴.

Závazok rešpektovať práva jednotlivca sa do medzinárodného práva dostal postupne. V devätnástom storočí to bol zákaz otroctva a obchodov s otrokmi v Amerike a európskych krajinách. Štáty tiež začali postupne prijímať dohody s cieľom urobiť vojny menej nehumánymi. Tento záujem presadzovali dokonca aj menej demokratické štáty. Predchodcom moderných ľudských práv zameraných na jednotlivca boli aj dvojstranné zmluvy podpísané v rámci Ligy národov. Tie v prípade niektorých krajín ochraňovali práva etnických, národnostných a náboženských menšín, ktoré vznikli prekreslením hraníc Európy po prvej svetovej vojne. Išlo najmä o menšiny, u ktorých sa predpokladalo, že zaobchádzanie s nimi by mohlo byť zdrojom konfliktov. K vzniku ľudských práv prispela aj aktivita Medzinárodnej organizácie práce, ktorá v medzivojnovom období zahájila svoju činnosť a pripravila dohovory o minimálnych pracovných štandardoch pracujúcich.

Známy teoretik medzinárodného práva Luis Henkin vysvetľuje, že tieto aktivity nevychádzali z citlivosti mocných k ľudským právam. Motiváciou boli podľa neho skôr politické a strategické záujmy štátov. Napríklad zmeny vo vojnovom práve mali za cieľ obmedziť horory páchané na strane vlastného obyvateľstva zo strany iných štátov. Taktiež ochrana menšín bola skôr záujmom bezpečnosti ako samotných ľudí. Úprava pracovných podmienok súvisela s medzinárodným obchodom. Štáty, ktoré boli vystavené vnútornému tlaku na úpravu pracovných podmienok, mali záujem, aby obdobné pracovné podmienky existovali aj v iných štátoch. Ich záujmom bolo udržať si konkurencieschopnosť aj napriek zvyšovaniu sa ceny práce.¹⁵ Ak štáty motivovali k podpisu takýchto dohôd nejaké humanitárne obavy, zvyčajne šlo o záujmy vlastných obyvateľov. To čo sa dialo za hranicami nebolo v centre pozornosti štátov a nepovažovalo sa za náplň, ktorá by mala byť v centre pozornosti diplomatov.

Tri generácie ľudských práv

Kvôli prehľadnosti sa pri štúdiu zvyknú ľudské práva deliť podľa delenia, ktoré navrhol český právnik Karel Vašák¹⁶ z Medzinárodného inštitútu pre ľudské práva. Delenie na tri generácie vychádza z hesiel Francúzskej revolúcie – Sloboda, Rovnosť a Bratstvo. V súvislosti s touto koncepciou je však dôležité spomenúť, že tieto "generácie" neznamenajú, že niektorá z nich je už "hotová". Nové generácie sú na tých predošlých postavené, no tie sú stále v plnej miere platné.

Prvá generácia ľudských práv (sloboda) – občianske a politické práva

Práva, ktoré sa datujú do osemnásteho storočia, sú skôr negatívnou ochranou človeka od zásahov a obmedzovania štátu. Boli navrhnuté tak, aby chránili jednotlivých ľudí proti zasahovaniu štátu do ich života, definujú tak vzťah medzi mocou a občanmi. Patria medzi ne najmä práva na slobodu a združovanie sa v politickom živote.

¹⁴ Scheffer, David J. "Towards a Modern Doctrine of Humanitarian Intervention." *University of Toledo Law Review* Vol 23. (1992): 253-274.

¹⁵ Louis Henkin, *International Law: Politics, Values and Functions*, 216 Collected Courses of the Hague Academy (1989) reprodukované v Henry J. Steiner, Philip Alston, Ryan Goodman, *International Human Rights in Context* (Oxford: Oxford University Press, tretie vydanie, 2007) s. 131-132

¹⁶ Karel Vašák (ed.), *The International Dimensions of Human Rights* (1982) reprodukované v Hugh. M. Kindred et. al. *International Law: Chiefly as Interpreted and Applied in Canada* (Toronto: Edmond Montgomery Publications Limited, 2000) s. 781-782.

- právo voliť
- právo zhromažďovať sa
- právo na slobodu prejavu
- právo na spravodlivý proces
- právo nebyť podrobený mučeniu a inému neľudskému zaobchádzaniu

Druhá generácia ľudských práv (rovnosť) – ekonomické, sociálne a kultúrne práva

Druhá generácia ľudských práv má svoje myšlienkové korene v 19. storočí, v časoch rozšírenej chudoby na prahu priemyselnej revolúcie. Vyžaduje zo strany štátov aktívne prijímanie opatrení na zlepšenie socioekonomickej situácie. Často sa tieto práva označujú ako pozitívne.

- Právo na vzdelanie
- Právo na bývanie
- Právo na najvyššie dosiahnuteľný štandard zdravia
- Právo na prácu
- Právo na sociálne zabezpečenie

Tretia generácia ľudských práv (bratstvo) – kolektívne práva

Práva patriace do tretej generácie ľudských práv smerujú nad rámce práv prvej a druhej generácie, vyžadujúce univerzálnu solidaritu. Po prvýkrát boli artikulované v druhej polovici dvadsiateho storočia a do medzinárodných dohovor sa s výnimkou Africkej charty ľudských práv (a práva na sebaurčenie) nedostali. Sú súčasťou tzv. mäkkého práva v oblasti životného prostredia. Tretia generácia ľudských práv zdôrazňuje kolektívne práva spoločnosti, národov a iných zoskupení, napríklad menších či pôvodných obyvateľov alebo menšín. Tieto práva sú neraz vnímané ako potenciálne ohrozenie národných štátov.

- Právo na ekonomický rozvoj
- Právo na sebaurčenie
- Právo na zdravé životné prostredie
- Právo na účasť na kultúrnom dedičstve

Dôležitým medzníkom vzniku medzinárodných ľudských práv, v ktorých centre pozornosti je človek, boli krutosti druhej svetovej vojny. Medzinárodné vojenské tribunály v Norimbergu, ktoré súdili vojnových zločincov za zločiny proti ľudskosti, boli výrazným impulzom pre formovanie ľudských práv. Vyvodenie osobnej zodpovednosti za tresty voči ľudskosti zmenili charakter medzinárodného práva. Medzinárodný tribunál vyvodil zodpovednosť voči jednotlivcom – zločiny neboli spáchané abstraktnými entitami, ale konkrétnymi ľuďmi, ktorí boli za ich spáchanie potrestaní. Aj keď myšlienky individuálnej zodpovednosti za určité typy zločinov neboli v medzinárodnom práve úplne nové, vyskytovali sa skôr v iných oblastiach. Ako napríklad pri pirátsťve vo výsostných vodách. V oblasti vojnového práva existovala možnosť individuálneho postihu za vážne porušenia vojnových pravidiel na domácich súdoch.

Avšak individuálny postih jednotlivcov prišiel až s Norimberskými tribunálmi. Rozšírili sa tiež typy zločinov, za ktoré mohli tribunály postihovať jednotlivca. Išlo o zločiny proti mieru, vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti. Norimberské tribunály tak boli nielen zárodkom pre

tribunály, ktoré neskôr vznikli na potrestanie zločinov genocídy v Rwande a bývalej Juhoslávii. Do centra pozornosti štátov začali vďaka nim prenikať práva jednotlivcov v iných štátoch, ktoré boli potláčané takýmito excesívnymi porušeniami ich ľudských práv.

Formálne však moderné ľudskoprávne hnutie zažilo svoj „zrod“ až prijatím Všeobecnej deklarácie ľudských práv v roku 1948 na pôde Organizácie Spojených národov. Deklarácia nie je síce právne záväzná, je však prvým uceleným katalógom ľudských práv, na ktorých sa medzinárodná komunita dohodla. Tie boli neskôr pretavené do záväzkov v ďalších dohovoroch, podpísaných v rámci Organizácie spojených národov alebo regionálnych organizáciách akou je Rada Európy.

Nástroje ochrany ľudských práv

Medzi medzinárodné nástroje v oblasti ochrany ľudských práv patria zmluvy (viacstranné alebo dvojstranné) a ďalšie medzinárodné dokumenty týkajúce sa medzinárodných ľudských práv.

Deklarácie prijímané orgánmi, ako je Valné zhromaždenie OSN, nie sú právne záväzné, no môžu byť politickým nástrojom, ide o tzv. mäkké právo. Medzi mäkké právo patria aj periodické správy štátom výborov alebo komisii, ktoré dohliadajú nad dodržiavaním dohovorov (napríklad Výbor OSN pre ľudské práva). **Dohovory** sa stávajú právne záväznými nástrojmi vymedzenými medzinárodným právom, pokiaľ ich štáty nielen podpísali, ale aj ratifikovali (prijali do svojho právneho poriadku typicky schválením parlamentom).

Okrem dohovorov je zdrojom medzinárodného práva aj tzv. obyčajové právo – pravidlá a princípy, ktoré štáty považujú za právo. Niektoré obyčaje sa stanú tzv. ius cogens – práva, ktoré sú všeobecne záväzné a nemôžu ich štáty za nijakých okolností porušovať. (napríklad zákaz genocídy).

Zoznam niektorých najznámejších deklarácií a dohovorov:

- Všeobecná deklarácia ľudských práv (OSN, 1948)
- Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd (Rada Európy, 1953)
- Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (OSN, 1965)
- Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (OSN, 1981)
- Dohovor o právach dieťaťa (OSN, 1989)
- Rámcový dohovor OSN o zmene klímy (OSN, 1992)
- Rámcový dohovor na ochranu práv národnostných menšín (Rada Európy, 1995)
- Deklarácia práv pôvodných obyvateľov (OSN, 2007)
- Dohovor o právach ľudí so zdravotným znevýhodnením (OSN, 2006)

6. Vymáhanie a presadzovanie ľudských práv

Keď porovnáme realitu okolo nás, môžeme si klásť otázku, či ľudské práva v skutočnosti nie sú len nejaké ambície, nie práva, ktoré nám majú byť zaručené. Kto ich vlastne zaručuje a ako sa dajú vymôcť?

Štát je nielen tým, ktorý prostredníctvom svojich inštitúcií dokáže porušovať ľudské práva, ale musí byť súčasne aj ich najdôležitejším „strážcom“. Ľudské práva by pritom mali byť akousi kostrou toho, ako by mal štát svoje inštitúcie vybudovať. Ľudské práva sú v demokratických krajinách často súčasťou spoločenskej dohody o tom, ako krajina bude vyzerat' a fungovať. A teda sú premietnuté v ústave. Upravujú aj rámce toho, ako by mali fungovať orgány exekutívy, či súdy, ktoré ľudské práva realizujú, a prostredníctvom ktorých ich môžete vymôcť.

Predpokladom ochrany ľudských práv je teda existencia nestranných a nezávislých súdov. Tie by mali zaručovať to, že bez zbytočných priet'ahov prejednávajú vašu vec a to, že sa budete môcť v prípade potreby odvolať na odvolacom súde. **Štát nesie zodpovednosť za dodržiavanie ľudských práv.** To znamená, že ak je niekto napríklad diskriminovaný v zamestnaní súkromnou firmou a nedomôže sa odškodnenia prostredníctvom štátnych súdov prvého a odvolacieho stupňa (to znamená v sústave súdov od okresných súdov, cez krajské súdy po Najvyšší súd SR,), pred Ústavným súdom a medzinárodným súdom už žaluje štát – za to, že neochránil jeho práva, nie súkromnú spoločnosť, ktorá ho diskriminovala.

Prvotným a najdôležitejším ochrancom ľudských práv je štát. Medzinárodná ochrana ľudských práv len dopĺňa štátnu úroveň v prípade, že tá zlyhá a to najčastejšie v dvoch formách:

A) Vymoženie odškodnenia resp. nápravou prostredníctvom súdnej alebo kvázi-súdnej inštitúcie

V Európe je jednou z najznámejších takýchto inštitúcií **Európsky súd pre ľudské práva**, ktorý bol zriadený v rámci Rady Európy so sídlom v Štrasburgu. Poskytuje ochranu pri porušení práv zaručených v Dohovore o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Dôležitými inštitúciami ochrany pre obyvateľov Slovenska sú napríklad aj **výbory OSN**, kde možno tiež podávať sťažnosti voči štátom. Napríklad Výbor pre ľudské práva, ktorý vznikol na garantovanie práv zaručených Medzinárodným paktom pre občianske a ľudské práva. OSN zriadila viacero ďalších špecializovaných kvázi-súdnych výborov, kde sa môžu jednotlivci sťažovať, ak ide o napríklad o diskrimináciu na základe etnicity, rodu, zdravotného znevýhodnenia alebo socioekonomické práva.

Dôležitou zásadou v činnosti týchto inštitúcií je, že **sťažovateľ alebo sťažovateľka sa na ne môžu obrátiť, až keď vyčerpali všetky dostupné prostriedky právnej ochrany v štátoch, v ktorých bývajú.** Dostupné prostriedky právnej ochrany znamená, že sú reálne dostupné. V prípade ak sa ako sťažovateľ alebo sťažovateľka obrátite na súd a ten nekoná, môžete si to zamieriť na odvolací súd a následne na medzinárodný súd. Zvyčajne to znamená, že si do zoznamu porušených práv pridá sťažovateľ aj porušenie práva na spravodlivý proces bez zbytočných priet'ahov.

Napriek tomu medzinárodné súdy a výbory poskytujú len dodatočnú ochranu. Je totiž na štátoch, či sa s rozsudkom stotožnia a podrobia sa mu alebo nie. Stupeň akceptácie a dopadu rozhodnutí je rozdielny. Spravidla platí, že čím viac určitý štát rešpektuje ľudské práva, tým je pravdepodobnejšie, že sa rozsudku alebo nálezu medzinárodnej inštitúcie podrobí a prijme primerané opatrenia. Rozhodnutie v konkrétnych sporoch totiž môže mať dopad nielen pre konkrétneho sťažovateľa. Môže sa odraziť v spôsobe, ako určité práva aplikujú aj štátne súdy v podobných prípadoch. Napríklad Ústavný súd SR sa pomerne často pri interpretácii ústavných práv a slobôd opiera práve o rozhodnutia Európskeho súdu pre

ľudské práva.

Mimovládne organizácie využívajú **vedenie sporov na medzinárodnej úrovni v rámci tzv. strategickej litigácie** (strategické rozhodnutie viesť určitý súdny spor), kedy sa usilujú dosiahnuť spoločenskú zmenu prostredníctvom súdov. Ide tak práve o využitie princípu spomenutého v predošlom odstavci, kedy medzinárodný súd rozhodne o konkrétnom prípade a ľudskoprávne organizácie ho následne využívajú ako príklad pri argumentácii a tlaku na štátnej inštitúcii pri obdobnej problematike ako celku. Príkladom je litigácia košického Centra pre občianske a ľudské práva týkajúca sa nedobrovoľných sterilizácií rómskych žien alebo Európskeho centra pre práva Rómov ohľadom segregácie Rómov. Mimovládne organizácie používajú rozsudky na advokáciu pred štátnymi inštitúciami.

B) Pravidelné reportovanie a monitorovanie

Medzinárodné právo však ponúka aj väčší, ale pravdepodobne efektívnejší spôsob podpory ochrany ľudských práv. Ten spočíva v pravidelnom reportovaní krajín rôznym medzinárodným inštitúciami.¹⁷ Krajiny v niekoľkoročných intervaloch pripravujú monitorovacie správy, kde vysvetľujú, akým spôsobom naplňajú práva zaručené určitým dohovorom. Reportovanie je príležitosťou pre mimovládne organizácie pripraviť tzv. tieňové správy, v ktorých poskytnú svoj, často odlišný pohľad na situáciu v krajine ako predstavuje štát.. Štátne inštitúcie totiž nezvyknú byť k sebe veľmi kritické, čo adresáti správ vedia, preto sú pre nich práve aj tieňové správy dôležitým zdrojom informácií z inej perspektívy. V procese reportovania využívajú výbory OSN, ktoré zodpovedajú za jednotlivé dohovory, metódu tzv. konštruktívneho dialógu. Jeho cieľom nie je zahanbovať zástupcov štátu, ale s nimi diskutovať s cieľom celkového zlepšenia situácie v danej krajine. Mimovládne správy slúžia ako podklad pre diskusiu ohľadom sporných tém.

Niektoré inštitúcie ako napríklad Európska komisia proti rasizmu a intolerancii v rámci Rady Európy (ECRI) pripravujú správy nielen na základe vládnych a mimovládnych správ, ale aj vlastnej misie v krajinách. Na týchto misiách sa pritom stretávajú tak so zástupcami štátu, ako aj mimovládnych organizácií. Výsledné správy obsahujú oblasti, v ktorých sa tá-ktorá krajina zlepšila, ako aj oblasti, ktoré vyžadujú prijatie účinnej nápravy. Z hľadiska aktivít obhajoby ľudských práv je pre mimovládne organizácie mimoriadne podstatné, aby sa do finálnych hodnotiacich správ dostali oblasti a témy, ktoré sú pre ne dôležité. Napríklad ľudskoprávne organizácie na Slovenska opakovane poukazujú na zlyhávanie ochrany detí, najmä menšinových či so zdravotným znevýhodnením. Ak sa tieto témy dostanú do záverečných pozorovaní, môžu ich využiť vo svojej ďalšej práci pri konfrontácií s verejnými inštitúciami, ktoré majú možnosť situáciu zmeniť.

Takýto systém zavádzania ľudských práv sa môže zdať nedostatočne razantný. Jeho ambíciou je však dlhodobo prispievať k zlepšovaniu politík smerujúcich k naplňaniu ľudských práv v jednotlivých krajinách. Jednoducho povedané, svojou periodicitou „núti“ zástupcov štátu zamyslieť sa nad tým, ako naplňujú naše záväzky, vďaka čomu sa nemôžu každý cyklus odvolávať na tie isté ustanovenia ústavy. Naopak, musia ukázať napríklad na konkrétne opatrenia, akými pomáhajú obetiam domáceho násillia a predchádzajú mu.

¹⁷ ako napríklad Výbory OSN (Výbor pre ľudské práva, Výbor pre sociálne, ekonomické a kultúrne práva, Výbor pre odstránenie rasovej diskriminácie, Výbor pre odstránenie všetkých foriem diskriminácie žien, Výbor pre práva detí), Európska komisia proti rasizmu a intolerancii, Poradný výbor Rady Európy pre práva menšín